

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich*

Podsumowanie ogólnopolskiej konferencji „Ochrona dziedzictwa architektury polskiej II połowy XX wieku” Warszawa 16–17 XI 2016

Resume of a national conference “Protecting the heritage of polish architecture of the 2nd half of the 20th century” Warsaw 16–17.11.2016

Słowa kluczowe: druga połowa XX wieku, ochrona obiektów architektury i urbanistyki w Polsce

Key words: second half of the 20th century, protecting monuments of architecture and urban planning in Poland

W Konferencji uczestniczyło około 200 osób z wielu ośrodków naukowych działających na terenie naszego kraju. Dużą grupę stanowili członkowie Stowarzyszenia Architektów Polskich z wielu największych oddziałów terenowych, jak również konserwatorzy zabytków, członkowie i miłośnicy Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, a także pracownicy wielu Wydziałów Architektury szkół wyższych, a szczególnie Politechniki Krakowskiej. Konferencja została zorganizowana przez Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich.

Konferencję otworzyły wystąpienia Prezesa Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków prof. Andrzeja Kadłuczki, Ministra w Kancelarii Prezydenta RP Wojciecha Kolarskiego oraz Wiceminister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dr hab. Magdaleny Gawin, a następnie Przewodniczącego Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN prof. Sławomira Gzella. W referatach omawiane były głównie obiekty architektoniczne i zespoły urbanistyczne z terenu Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Gdańska, Szczecina. W tematyce przeważały budynki użyteczności publicznej i zespoły mieszkaniowe, ale

About 200 people from many scientific centres operating in our country participated in the Conference. A large group included members of the Polish Architects' Association from the largest branch units, as well as monuments conservators, members and enthusiasts of the Monument Conservators' Association, and employees of Departments of Architecture of numerous universities, especially Cracow University of Technology. The Conference was organised by the Institute of History of Architecture and Monument Conservation of the Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, Monument Conservators' Association, National Heritage Institute and the Main Board of the Polish Architects' Association.

The Conference commenced with speeches by the President of the Monument Conservators' Association, prof. Andrzej Kadłuczka, Minister from the Chancellery of the President of Poland, Wojciech Kolarski, and the Deputy Minister of Culture and National Heritage, dr hab. Magdalena Gawin, and the President of the Committee of Architecture and Urban Planning of PAN, prof. Sławomir Gzell. The presented papers discussed mainly architectonic objects and urban complexes from the area of Warsaw, Krakow, Wrocław, Gdańsk, and Szczecin. Public utility build-

* prof. dr hab. inż. arch., Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* prof. dr hab. inż. arch., Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Węclawowicz-Gyurkovich E. Resume of a national conference “Protecting the heritage of polish architecture of the 2nd half of the 20th century” Warsaw 16–17.11.2016. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;49:19-26

Otrzymano / Received: 27.04.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 08.05.2017

doi:10.17425/WK49HERITAGE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

zwrócono także uwagę na podlegające obecnie destrukcji obiekty uzdrowiskowe¹ oraz zakłady przemysłowe, które w ostatnich latach często są zmieniane i przebudowywane². Zajmowano się głównie obiektami z drugiej połowy XX wieku, ale wspomniano także najnowsze realizacje, które powstały w naszym kraju w początkach XXI wieku. Interesujące były wystąpienia osób pełniących funkcje byłych i obecnych miejskich i wojewódzkich konserwatorów zabytków³. W przerwach w konferencji wyświetlany był film ukazujący twórczość krakowskiego architekta i urbanisty prof. Witolda Cęckiewicza.

Problem objęcia ochroną obiektów architektury i założeń urbanistycznych zrealizowanych w Polsce w drugiej połowie XX wieku wydaje się zapewne pilnym i nie budzącym wątpliwości obowiązkiem dla wszystkich architektów, a także dla instytucji, organizacji zawodowych i stowarzyszeń odpowiedzialnych za kształtowanie otaczającej nas przestrzeni i ochronę dziedzictwa kultury. Prace dotyczące tego problemu podjęte zostały przed kilkunastu laty, bo z początkiem XXI wieku, przez terenowe oddziały SARP – przede wszystkim w większych ośrodkach miejskich naszego kraju (Warszawa, Kraków, Katowice, Łódź, Poznań, Wrocław, Gdańsk, Gliwice, Szczecin, Lublin)⁴.

Przy głębszej analizie decyzji o wpisaniu obiektów współczesnych do rejestru zabytków należy zwrócić uwagę na to, że wpisanie obiektu do rejestru zabytków związane jest z pewnymi konsekwencjami prawnymi, z których potem nie można się wycofać, a także na następujące problemy: czy do rejestru zostanie wpisana pojedyncza budowla, czy wraz z otoczeniem, co wielokrotnie jest bardzo ważne, czy zostanie objęty ochroną cały obiekt, czy tylko jego wybrane fragmenty, czy będzie w przyszłości dopuszczalna zmiana funkcji budowli, związana z nowymi potrzebami mieszkańców (użytkowników) i nowymi wymaganiami technicznymi⁵.

Podstawową zasadą typowania obiektów i/lub zespołów urbanistycznych (krajobrazowych) zrealizowanych w Polsce w latach 1945–2000, które mogłyby zostać wpisane na listę obiektów chronionych jako dobra kultury współczesnej, stało się ustalenie kryteriów, którym winny podlegać wybrane obiekty. Każde z wytypowanych rozwiązań architektonicznych czy urbanistycznych posiada odmienne walory i cechy, które pozwalają na indywidualną ocenę przez grupę specjalistów, podejmujących obiektywne decyzje o kwalifikacji dzieł do zbioru objętych ochroną. W *Materiałach konferencyjnych* zostało przedstawionych kilka takich propozycji.

Witold Cęckiewicz, projektant wielu obiektów i założeń urbanistycznych w okresie po II wojnie światowej, zaproponował kryteria, które należy uwzględnić oceniając budynki czy założenia urbanistyczne, które winny być chronione⁶:

- „– ranga obiektu lub założenia urbanistycznego w skali miasta lub regionu;
- czas lub charakterystyczny okres powstania;
- stopień zagrożenia lub degradacji (stan techniczny);
- możliwości zachowania stanu istniejącego (adaptacja do nowych funkcji) lub zakres zakładanej modernizacji;

ings and residential complexes were predominant, but attention was also drawn to spa objects¹ currently being destroyed and industrial plants, which have frequently been altered and converted in recent years². Objects from the second half of the 20th century were mainly discussed, but the most recent realisations which were created in our country at the beginning of the 21st century have also been mentioned. Papers presented by people who are or used to be city or voivodeship monument conservators were interesting³. During the conference breaks a film was shown presenting the works of a Krakow architect and urban planner, Prof. Witold Cęckiewicz.

The issue of protecting architectural objects and urban complexes realised in Poland during the second half of the 20th century might seem an urgent and unquestionable duty to all architects, as well as institutions, professional organisations and associations responsible for shaping the space surrounding us and protecting cultural heritage. The work on the issue commenced several years ago, at the beginning of the 21st century in the local branches of SARP – primarily in the larger urban centres in our country (Warszawa, Krakow, Katowice, Łódź, Poznań, Wrocław, Gdańsk, Gliwice, Szczecin, Lublin)⁴.

When thoroughly analysing decisions concerning entering contemporary objects into the monument register, one ought to pay attention to the following problems: entering an object in the monument register is followed by certain legal consequences which cannot be retracted later; whether a single building or together with its surroundings is entered in the register, which is often very important; whether the whole object or merely its selected fragments are to be protected; whether a change in the building function related to new needs of its residents (users) and new technological requirements will be allowed in the future⁵.

The basic principle for selecting objects and/or urban (landscape) complexes realised in Poland in the years 1945–2000, which might be entered into the list of protected objects as the contemporary culture heritage, was establishing criteria the selected objects should meet. Each of the selected architectonic or urban-planning solutions possesses different values and features that allow for individual assessment by a group of specialists making unbiased decisions about classifying objects as requiring protection. The *Conference Materials* present several such proposals:

Witold Cęckiewicz, a designer of numerous objects and urban complexes during the period after World War II, suggested criteria that should be taken into consideration when evaluating buildings or urban complexes which should be protected⁶:

- “ – rank of an object or urban complex on the scale of a city or region;
- time or characteristic period when it was created;
- degree to which it is at risk or degraded (technical condition);

- możliwości wprowadzenia zmian nienaruszających podstawowych i charakterystycznych cech architektury lub układu urbanistycznego;
- możliwości zachowania odpowiednich funkcji lub wprowadzenia nowych, zgodnych z planem miasta (ranka miejsca – np. centrum miasta lub układ historyczny);
- możliwości zmian w strukturach konstrukcji czy materiałach – przy zachowaniu wartości architektonicznych funkcjonalno-przestrzennych;
- stopień i zakres zmian, jakie zaszły w otoczeniu obiektu lub w rozwiązaniach urbanistycznych;
- stopień zagrożenia dla istniejących wartości (ze strony inwestora lub nowego użytkownika);
- możliwości ekonomiczne ochrony – źródła finansowania w ramach ochrony dóbr kultury współczesnej”.

W Krakowie w latach 2012–2016 działała powołana przez Krakowski Oddział SARP Komisja Architektury Modernistycznej w składzie: T. Bobrowski, W. Buliński, W. Cęckiewicz, J. Daranowska-Łukaszewska, P. Gajewski, P. Gawor, S. Hager, P. Jagło, J. Janczykowski, B. Lisowski, M. Miezan, J. Purchla, S. Juchnowicz, B. Malinowska – Petelenz, L. Sibila, M. Włodarczyk, A. Wyżykowski, J. Zarębska-Kacprzak, J. Zbiegień, której członkowie w 7 tomach przedstawili listę 142 obiektów z lat 1945–1990⁷, wytypowanych do wpisania do rejestru obiektów chronionych.

Stowarzyszenie Architektów Polskich zakładało, że dobra kultury współczesnej mogą być chronione trzema sposobami:

- poprzez ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego;
- poprzez przygotowanie dla obiektu dokumentacji architektoniczno-konserwatorskiej i – jeżeli zostaną spełnione wymagania – wpis do rejestru zabytków;
- poprzez ewentualnie utworzenie z grupy obiektów „parku kulturowego” i uznanie budynku za pomnik kulturowy⁸.

Kryteria wyboru i oceny obiektów architektury współczesnej, zaakceptowane przez Stowarzyszenie Architektów Polskich obejmowało cztery kategorie:

„1. Kryterium artystyczne – reprezentujące autorskie rozwiązania artystyczne, twórczo odnoszące się do współczesnych tendencji stylistycznych w architekturze, poszukujące rozwiązań czerpiących z architektury regionalnej, będące twórczym poszukiwaniem form architektonicznych dla konserwacji zabytków.

2. Kryterium unikatowości i nowatorstwa – indywidualność, ponadprzeciętność w kreowaniu rozwiązań architektonicznych i przestrzennych czy rozwiązań technicznych.

3. Kryterium prekursorstwa dla dalszych form realizowania projektów typowych.

4. Kryterium historyczne – wybitny dokument epoki, związek z osobą wybitnego twórcy”⁹.

Jedną z pierwszych list obiektów architektury drugiej połowy XX wieku, które należy poddać ochronie,

– possibility of preserving the existing state (adaptation to new functions) or range of assumed modernisation;

– possibilities of introducing changes without disturbing the basic and characteristic features of architecture or urban complex;

– possibilities of preserving appropriate functions or introducing new ones, in accordance to the city plan (rank of the site – e.g. city centre or historic layout);

– possibilities of changes in constructions or materials – while preserving architectonic functional-spatial values;

– degree and range of alterations that have taken place in the object surroundings or urban solutions;

– degree of risk for the existing values (posed by the investor or new user);

– economic possibilities of protection – financial sources within protection of contemporary culture heritage.”

In Krakow, in the years 2012–2016, a Commission of Modernist Architecture was appointed by the Krakow Branch of SARP, including: T. Bobrowski, W. Buliński, W. Cęckiewicz, J. Daranowska-Łukaszewska, P. Gajewski, P. Gawor, S. Hager, P. Jagło, J. Janczykowski, B. Lisowski, M. Miezan, J. Purchla, S. Juchnowicz, B. Malinowska – Petelenz, L. Sibila, M. Włodarczyk, A. Wyżykowski, J. Zarębska-Kacprzak and J. Zbiegień, the members of which presented 7 volumes containing a list of 142 objects from the years 1945–1990⁷, selected for inscribing into the register of protected objects.

The Polish Architects’ Association (SARP) assumed that the heritage of contemporary culture can be protected in three ways:

– by establishing protection in the local spatial development plan;

– by preparing architectonic-conservation documentation for the object and if the requirements are met – an entry in the monument register;

– possibly by establishing a “cultural park” from a group of objects and recognising a building as a cultural monument⁸.

Criteria for selecting and evaluating objects of contemporary architecture, accepted by the Polish Architects’ Association, included four categories:

“1. Artistic criterion – representing original artistic solutions, creatively addressing contemporary stylistic tendencies in architecture, seeking solutions drawing on regional architecture, being a creative search for architectonic forms for monument conservation.

2. Criterion of uniqueness and innovativeness – individuality, superiority in creating architectonic and spatial, or technological solutions;

3. Criterion of pioneering for further forms of realizing typical projects.

4. Historic criterion – an outstanding document of the epoch, connection to an eminent artist”⁹.

przedstawił Oddział Warszawski SARP już w roku 2001. Wtedy to powołano Komisję ds. dziedzictwa architektury warszawskiej, której przewodniczącą została architekt i urbanistka Jolanta Przygońska. W posiedzeniach Komisji w latach 2001–2003 uczestniczyli: Barbara Brukalska, Jan Kempa, Andrzej Kiciński, Henryk Kosieradzki, Jeremi Królikowski, Andrzej Nasfeter, Michał Piechotka, Maria Sołtys, Tomasz Sławiński oraz Marta Leśniakowska, Przemysław Woźniakowski, Barbara Zygałło, Maria Sarnik-Konieczna, Marek Barański, Lech Królikowski.

Komisja ustaliła wówczas *Kryteria oceny budowli*, które później stały się wzorcami dla dalszych opracowań, także w innych ośrodkach SARP:

„1. Kryterium nowatorstwa zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, przestrzennych jak i technicznych.

2. Kryterium kontekstu, współistnienia zarówno na etapie tworzenia, jak późniejszego rozwoju przestrzennego miejsca lokalizacji.

3. Kryterium tradycji miejsca, w tym zaprzeczenia jako próby stworzenia nowych wartości lub twórczego nawarstwiania się dziedzictwa pokoleń.

4. Kryterium symbolu w ujęciu ogólnym, np. dla przyjezdnych (migracje zawodowe i turystyka).

5. Kryterium uznania współczesnych – nagrody i wyróżnienia, plebiscyty.

6. Kryterium próby czasu, zachowania walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji będącej efektem technicznego zużycia lub/i niedbalstwa zarządcy, czy też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych.

7. Kryterium artystyczne.

8. Kryterium unikalności np. jedyny obiekt zachowany w formie nie przekształconej”¹⁰.

Wrocławska lista przeznaczonych do ochrony wojennych obiektów i zespołów urbanistycznych drugiej połowy XX wieku została opracowana przez grupę architektów i historyków sztuki – Agnieszkę Zabłocką-Kos, Romana Rutkowskiego oraz Agatę Gabiś¹¹.

Wytypowane do ochrony obiekty zostały podzielone na dwie grupy:

- do pierwszej grupy zaliczono obiekty i zespoły urbanistyczne, które uznano za najbardziej wartościowe;
- do drugiej grupy wpisano obiekty, które mogłyby zostać przekształcone lub zmodernizowane.

Kryteria wyboru obiektów oraz ich oceny oparto na zasadach ustalonych przez wspomnianą wyżej Komisję działającą w oddziale warszawskim SARP. Większość obiektów została uwzględniona jako Dobra Architektury Współczesnej, wpisane w ustalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a inne zostały przeznaczone do wpisania do Rejestru Zabytków. Oto kryteria wyboru i oceny obiektów opracowane przez Wrocławski Oddział SARP:

„1. Kryterium ARTYSTYCZNE.

2. Kryterium UNIKALNOŚCI – np. jedyny obiekt zachowany w formie pierwotnej.

One of the first lists of objects of architecture from the second half of the 20th century which should be protected was presented by the Warsaw Branch of SARP already in 2001. Then the Commission for Warsaw architecture heritage was appointed, whose president was an architect and urban planner, Jolanta Przygońska. In the years 2001–2003 in the sessions of the Commission participated: Barbara Brukalska, Jan Kempa, Andrzej Kiciński, Henryk Kosieradzki, Jeremi Królikowski, Andrzej Nasfeter, Michał Piechotka, Maria Sołtys, Tomasz Sławiński and Marta Leśniakowska, Przemysław Woźniakowski, Barbara Zygałło, Maria Sarnik-Konieczna, Marek Barański, Lech Królikowski.

The Commission then established the *Criteria for building assessment*, which later became models for further studies, also in other SARP centres:

“1. Criterion of innovativeness both in the context of architectonic, spatial and technical solutions.

2. Criterion of context, co-existence both at the stage of creation and later spatial development of the location site.

3. Criterion of the tradition of the place, including contradiction as an attempt at creating new values or creative accumulation of the heritage of generations.

4. Criterion of a symbol in a general perspective, e.g. for visitors (employment migrations and tourism).

5. Criterion of contemporaries’ appreciation – awards and distinctions, opinion polls.

6. Criterion of the test of time, preserving spatial and aesthetic values despite degradation resulting from technical wear and tear or/and manager’s neglect, or spontaneous land development of adjoining terrain.

7. Artistic criterion.

8. Criterion of uniqueness e.g. the only object preserved in the unchanged form”¹⁰.

The Wrocław list of post-war objects and urban complexes from the second half of the 20th century earmarked for protection was prepared by a group of architects and art historians – Agnieszka Zabłocka-Kos, Roman Rutkowski and Agata Gabiś¹¹.

Objects selected for protection were divided into two groups:

- the first group included objects and urban complexes that were regarded as most valuable;
- the second group involved objects which might be transformed or modernised.

Criteria for selecting objects and their assessment were based on the principles established by the above mentioned Commission operating in the Warsaw Branch of SARP. The majority of objects were recognised as Contemporary Architecture Heritage, entered into arrangements of local spatial development plans, while others were intended for the Monument Register. Here are the criteria for selecting and assessing objects prepared by the Wrocław Branch of SARP:

“1. ARTISTIC criterion.

2. Criterion of UNIQUENESS – e.g. the only object preserved in the original form.

3. Kryterium NOWATORSTWA – zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, przestrzennych, technicznych jak i materiałowych.

4. Kryterium SYMBOLU i ZNAKU – w ujęciu ogólnym np. dla mieszkańców i przyjezdnych

5. Kryterium TRADYCJI MIEJSCA.

6. Kryterium KONTEKSTU.

7. Kryterium UZNANIA WSPÓŁCZESNYCH – nagrody, wyróżnienia, plebiscyty.

8. Kryterium PRÓBY CZASU – zachowania walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji, będącej efektem technicznego zużycia lub/i niedbalstwa zarządcy, czy też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych”.

Istotnym elementem zarówno przed wpisaniem do Rejestru Zabytków, jak i podjęciem starań o uznanie obiektu jako Dobro Kultury Współczesnej winno być stworzenie KART EWIDENCYJNYCH obiektów i założeń urbanistycznych.

Dr arch. Maria Dankowska przedstawiła stosowane w Łodzi kryteria, które były warunkiem wyboru obiektów wartych uznania za zabytkowe, a wzniesionych w drugiej połowie XX wieku. Budynek lub zespół urbanistyczny zakwalifikowany do ochrony:

- „– harmonijnie dopełnia tkankę miejską,
- stanowi jednorodny zespół zabudowy,
- wzbogaca układ urbanistyczny,
- wyróżnia się zestawieniem form architektonicznych lub rzeźbiarskich,
- zawiera nowatorskie rozwiązania funkcjonalno-technologiczne lub/i konstrukcyjno-materiałowe,
- posiada wyjątkowe walory architektoniczne lub/i lokalizacyjne,
- stanowi albo zawiera dominantę układu przestrzennego w skali architektonicznej lub/i urbanistycznej,
- stanowi lub/i zawiera dominantę pejzażową,
- jest uznany za symbol regionu lub/i miasta,
- jest uznany przez współczesnych (nagrody, wyróżnienia, uznanie opinii społecznej)”¹².

W podsumowaniu referatu pt. *Kryteria dotyczące wpisu obiektów architektonicznych z drugiej połowy XX wieku do rejestru zabytków* prof. Andrzej Gaczoł przedstawił zaproponowane przez siebie kryteria, którym winny odpowiadać zabytki:

- „– stanowić wybitny przykład rodzaju budowli lub zespołu architektonicznego, urbanistycznego i technologicznego lub krajobrazu odzwierciedlającego w sposób charakterystyczny pewne etapy ważne dla historii miasta, województwa, regionu, kraju, Europy;
- albo stanowić świadectwo wielkiego oddziaływania w danej epoce, wpływu na rozwój architektury, sztuki lub technologii, na planowanie miast lub kształtowanie krajobrazu;
- albo stanowić jedyny lub co najmniej rzadko spotykany dowód tradycji kulturowej wciąż istniejącej lub wymarłej;

3. Criterion of INNOVATIVENESS – both in the context of architectonic, spatial, technological and material solutions.

4. Criterion of SYMBOL AND TOKEN – in a general perspective e.g. for residents and visitors

5. Criterion of TRADITION OF PLACE.

6. Criterion of CONTEXT.

7. Criterion of CONTEMPORARIES' APPRECIATION – awards, distinctions, polls.

8. Criterion of TEST OF TIME – preserving spatial and aesthetic values despite degradation resulting from technical wear and tear or/and manager's neglect, or spontaneous land development of adjoining terrain.”

Before entering an object into the Monument Register and making efforts to have it acknowledged as Contemporary Culture Heritage, a significant element should be creating RECORD CARDS of objects and urban complexes.

Dr arch. Maria Dankowska presented the criteria applied in Łódź, which conditioned the selection of objects worth recognising as historic, though realised in the second half of the 20th century. A building or urban complex qualified for protection:

- “ – harmoniously complements urban tissue,
- constitutes a homogeneous building complex,
- enriches urban layout,
- stands out by its combination of architectonic or sculptured forms,
- includes innovative functional-technological or/and construction-material solutions,
- possesses exceptional architectonic or/and location values
- constitutes or includes a dominant of a spatial layout on the architectonic or/and urban scale,
- constitutes or includes a landscape dominant,
- is recognised as a symbol of a region or/and city,
- is appreciated by contemporaries (awards, distinctions, public approval).”¹²

In the summary of the paper entitled: *Criteria concerning entering architectonic objects from the second half of the 20th century into the monument register*, Prof. Andrzej Gaczoł presented criteria he proposed which monuments ought to meet:

- “ – be an eminent example of a type of building or architectonic, urban and technological complex or a landscape reflecting in a characteristic way certain stages important for the history of a city, voivodeship, region, country, Europe;
- or be testimony of a great impact in a given epoch, influence on the development of architecture, art or technology, on town planning or landscaping;
- or be the only or at least rare evidence of a cultural tradition still existing or extinct;
- or be an example of direct and material connection to events and traditions, to ideas and beliefs, or to works of art and literature having a unique value in the scale of Krakow, voivodeship, region and country.”

– albo stanowić przykład bezpośredniego i materialnego powiązania ze zdarzeniami i tradycjami, z ideami i wierzeniami, albo z dziełami sztuki i literatury, mającymi wartość wyjątkową w skali Krakowa, województwa, regionu i kraju”.

W opracowanych artykułach pokonferencyjnych, przygotowywanych obecnie do publikacji w „Wiadomościach Konserwatorskich”, zwraca uwagę artykuł prof. Jakuba Lewickiego z Warszawy pt. *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*. Autor w podsumowaniu zwraca uwagę, że należy uwzględniać wartość artystyczną, naukową i historyczną obiektów XX w, które warto chronić, i proponuje zastosowanie następujących kryteriów ich wartościowania:

- „– określenie wartości bezwzględnie chronionych (fazy przemian i części budynku);
- określenie wartości możliwych do przekształcenia (fazy przemian i części budynku);
- określenie wartości utraconych koniecznych do odtworzenia/rekonstrukcji.

...Ocena wartości zabytków modernistycznych i wybór budowli najcenniejszych, cennych i przeciętnych jest absolutną koniecznością. Powinien on stanowić podstawę do ustalenia różnego zakresu ochrony zabytków z tego okresu...”¹³.

Wielu polskich architektów jest od lat przekonanych o konieczności objęcia ochroną dużej liczby obiektów architektury współczesnej. Obowiązująca do niedawna ustawa o ochronie zabytków z roku 2003 nie pomogła w dokładnym sprecyzowaniu cech obiektu uznawanego za zabytek. Określała ona, że: „Zabytek – (to) nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową...”¹⁴. Dla konserwatorów i specjalistów nie było oczywistym, czy można uznać za zabytki obiekty zrealizowane po II wojnie światowej. Początkowo oczywistym stała się ochrona obiektów i założeń urbanistycznych z okresu socrealizmu, natomiast uznanie za zabytek budowli wzniesionych po 1956 roku budziło wątpliwości w wielu środowiskach. Dowodem niech będą niedawne działania Generalnego Konserwatora Zabytków Piotra Żuchowskiego, który wydał decyzję wykreślenia z gminnych i wojewódzkich ewidencji zabytków szeregu budowli, które były zaliczane przez gremia ekspertów do dóbr kultury współczesnej. W wyniku tego postanowienia 79 budynków wpisanych w Warszawie do ewidencji budynków zabytkowych zniknęło z niej. Pozostała możliwość ochrony tych obiektów na podstawie ustawy o prawie budowlanym, ale dopiero wtedy, gdyby zostały ujęte w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego¹⁵.

Zatem starania Oddziału Warszawskiego SARP, rozpoczęte wcześniej, bo w roku 2001, aby kwalifikować architekturę współczesną jako zabytkową, okazały się niewystarczające. Po przykrych przypadkach wyburzeń i zniszczenia obiektów modernistycznych o wybitnych

In the post-conference articles, prepared currently for publication in “Conservation News”, attention is drawn to the article by Prof. Jakub Lewicki from Warsaw, entitled *Assessing the value of the modernist epoch monuments: past, present and future*, the author concludes that one should consider the artistic, scientific and historic value of objects from the 20th c. which are worth protecting, and proposes using the following criteria to evaluate them:

- “ – defining absolutely protected values (stages of transformation and parts of a building);
- defining values possible to transform (stages of transformation and parts of a building);
- defining lost values necessary to be recreated/reconstructed.

...Assessing the value of modernist monuments and selecting the most valuable, valuable and average buildings, is an absolute necessity. It should become the basis for establishing varying degrees of protection for monuments from that period...”¹³.

For many years, numerous Polish architects have been convinced about the necessity to protect a large number of objects of contemporary architecture. The Monument Protection Act from 2003, which was in effect until recently, did not help to specify the features of an object regarded as monument. It stated that: “Monument – (is) a property or a movable object, their parts or complexes, which were made by man or associated with his activity, and bore evidence of a bygone epoch or event whose preservation lies in the public interest because of represented historic, artistic or scientific value...”¹⁴. For conservators and specialists it was not clear whether objects realized after World War II can be regarded as monuments. Initially, it was natural to protect objects and urban complexes from the socialist realist period, however regarding as monuments buildings erected after 1956 raised doubts in various milieus. The proof of that have been recent activities of the General Monument Conservator, Piotr Żuchowski, who issued a decision to delete from county and voivodeship monument registers several buildings which used to be regarded as contemporary culture heritage by experts. As a result of that decision 79 buildings, inscribed in the historic buildings register in Warsaw, vanished. There remained the possibility to protect those objects according to the Building Law Act, yet only if they were included in the local spatial development plan¹⁵.

Therefore attempts of the Warsaw Branch of SARP, started early in 2001, intended to classify contemporary architecture as monuments turned out to be insufficient. After the sad cases of demolishing and destroying modernist objects of outstanding value, social organisations, other institutions and residents of Warsaw began to intervene in our country. As a result, in March 2016 a debate was held in Warsaw, entitled *Post-war modernism – heritage worth preserving*. Mass attendance of the capital residents at the debate confirms the mature

walorach w naszym kraju zaczęły interweniować organizacje społeczne i inne instytucje oraz mieszkańcy Warszawy. W wyniku tych działań w marcu 2016 roku została zorganizowana w Warszawie debata pt. *Powojenny modernizm – dziedzictwo warte zachowania*. Masowa obecność mieszkańców stolicy na debacie świadczy o dojrzałości świadomości społecznej i o zaangażowaniu w ochronę polskich modernistycznych obiektów wzniesionych po II wojnie światowej. Organizatorami spotkania było szereg instytucji i organizacji: „Tu było tu stało”, „Masław”, „Towarzystwo opieki nad zabytkami” czy „Miasto jest nasze”. Owe oddolne działania i styczniowe spotkanie przedstawicieli ww. instytucji z Panią Minister dr hab. Magdaleną Gawin – Generalnym Konserwatorem Zabytków przyspieszyło być może skierowanie przez nią w lutym 2016 roku pisma do wojewódzkich władz konserwatorskich w Polsce, nakładającego obowiązek ochrony obiektów XX wieku. Pismo owo stało się bardzo ważnym czynnikiem wyraźnie zmieniającym dotychczasowe zasady działania władz konserwatorskich. Oto istotny fragment tego pisma: „Architektura powojenna, o ile odpowiada przymiotom zabytku, określonym w przepisach, może być objęta zarówno wpisem do gminnej ewidencji zabytków, jak i zostać wpisana do ewidencji zabytków. Jest to szczególnie ważne wobec postępującego procesu niszczenia wybitnych dzieł architektury polskiej powojennego modernizmu z okresu 1945–1989”¹⁶.

Zebrani uczestnicy konferencji zwrócili uwagę na bardzo ważne, niemal rewolucyjne dla dbających o ochronę polskiej architektury 2. połowy XX wieku znaczenie uchwały z 29 kwietnia 2016 roku przygotowanej przez Radę Ochrony Zabytków, działającą przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, która mówi o konieczności ochrony polskiej powojennej architektury i urbanistyki i stanowi, że: „Architektura, urbanistyka oraz dzieła techniki XX wieku w Polsce, w tym powstałe po 1945 roku stanowią nasze narodowe dziedzictwo kulturowe, wymagające systemowej ochrony, takiej jaką objęte zostało dziedzictwo kulturowe będące świadectwem rozwoju cywilizacyjnego w innych epokach historycznych”¹⁷.

Każdy zatem Wojewódzki Oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich, podobnie jak oddolnie lokalne organizacje społeczne zainteresowane ochroną architektury i urbanistyki polskiej drugiej połowy XX wieku, powinien ustalić swoje własne listy obiektów podlegających ochronie. W przedstawionych w *Materiałach konferencyjnych* wytypowanych obecnie do ochrony możemy doliczyć się kilku tysięcy obiektów, a przecież to nie są wszystkie realizacje i założenia urbanistyczne, bowiem nie wszystkie oddziały SARP odpowiedziały na apel organizatorów konferencji i dostarczyły swoje listy. W *Materiałach konferencyjnych* zostały zamieszczone listy dóbr kultury współczesnej, które zostały przygotowane jedynie przez dziewięć oddziałów SARP wraz z wyższymi uczelniami i instytucjami: z Białegostoku, Górnego Śląska, Koszalina, Krakowa, Lublina, Olsztyna, Poznania, Warszawy, Wrocławia¹⁸.

W najbliższym okresie należy w każdym ośrodku zadbać o wpisanie na takie listy wartościowych, w świetle

community awareness and involvement in protecting Polish modernist objects erected after World War II. The meeting was organised by several institutions and organisations, such as: “Tu było tu stało”, “Masław”, “Towarzystwo opieki nad zabytkami” or “Miasto jest nasze”. Those grass-roots initiatives and the January meeting of representatives of the above mentioned institutions with Minister dr hab. Magdalena Gawin, the General Monument Conservator, seems to have speeded up the letter she sent in February 2016 to voivodeship conservation authorities in Poland, obligating them to protect 20th-century objects. That letter became a very important factor clearly altering previous operating principles of conservation authorities. Here is a significant passage from the letter: “Post-war architecture, as long as it meets the requirements of a monument described in the regulations, might be entered both into a county monument register, as well as the monument register. It is particularly important in view of the progressing process of destroying outstanding works of Polish architecture of post-war modernism from the period 1945–1989”¹⁶.

The Conference participants emphasised the crucial, almost revolutionary significance for those caring about the protection of Polish architecture from the 2nd half of the 20th century of the Act from April 29, 2016, prepared by the Monument Protection Council functioning by the Ministry of Culture and National Heritage, which mentions the necessity to protect Polish post-war architecture and urban design and states that: “Architecture, urban planning and works of technology of the 20th century in Poland, including those created after 1945, constitute our national cultural heritage requiring systematic protection, such as was offered to cultural heritage that is evidence of progress of civilisation in other historical epochs”¹⁷.

Thus every larger Voivodeship branch of Polish Architects’ Association, as well as the grass-roots local public organisations interested in protecting Polish architecture and urban design from the second half of the 20th century, should compile their own lists of objects to be protected. Those presented in the *Conference Materials* count several thousand of objects qualified for protection, and those are not all realisations and urban complexes since not all branches of SARP responded to the conference organisers’ appeal by providing their lists. The *Conference Materials* presented the lists of contemporary culture heritage prepared only by nine branches of SARP with universities and institutions: from Białystok, Upper Silesia, Koszalin, Krakow, Lublin, Olsztyn, Poznan, Warszawa and Wrocław¹⁸.

In the near future, care should be taken in each centre to make such lists of valuable, in light of the aforementioned criteria, architectonic objects and urban complexes, recognised as the most important and precious by local authorities, in order to safeguard them from further vandalism and destruction or dismantling.

wymienionych kryteriów obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych, chronionych i uznanych przez lokalne gremia za najważniejsze, najbardziej wartościowe, aby zabezpieczyć je przed dewastacją i zniszczeniem lub rozebraniem. Zwrócił na to uwagę w podsumowaniu konferencji prof. Jerzy Jasieńko: „wpiszmy natychmiast do rejestru te obiekty, które nie budzą kontrowersji. Możemy nie zdążyć, bo przygotowanie wiarygodnych danych do prac konserwatorskich z architektury modernistycznej jest bardzo kosztowne”¹⁹.

Prof. Jerzy Jasieńko emphasised it in the summary of the conference: “let us immediately enter into the register those objects that raise no controversy. We may be too late, since preparing reliable data for conservation work in modernist architecture is very expensive”¹⁹.

¹ Referat dr. Błażeja Ciarkowskiego z Łodzi pt. *Architektura wypoczynkowa w służbie polityki – kłopotliwe dziedzictwo ośrodków wypoczynkowych z czasów Polski Ludowej*.

² Np. w referacie pt. *Los modernistycznych polskich obiektów przemysłowych z lat 1960–1970* prof. Teresa Bardzińska-Bonnenberg z Poznania zwracała uwagę na przemiany w Fabryce Mebli w Wyszku, zakładzie „Runotex” w Kaliszu, w Hucie Szkła w Sandomierzu, fabryce „Elana” w Toruniu, na bryły wentylatorów chłodzących Elektrowni w Skawinie, Zakłady Przemysłu Wapienniczego w Bukowej, Wytwórnię Nart w Szaflarach k. Zakopanego.

³ Referaty: arch. Barbary Jezierskiej – Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, prof. Andrzeja Gaczoła, byłego wieloletniego Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Michała Krasuckiego – p.o. Stołecznego Konserwatora Zabytków.

⁴ Patrz: *Rekomendacje – Listy obiektów i zespołów*, opracowane na podstawie dostarczonych materiałów przez poszczególne Oddziały SARP – opracowane przez dr arch. Martę A. Urbańską – Pełnomocnika SARP ds. dziedzictwa historycznego i zamieszczone w *Materiałach konferencyjnych Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona Dziedzictwa Architektury i Urbanistyki Polskiej 2 połowy XX wieku*, wydawnictwo SKZ-PK-NID-SARP, Warszawa 2016, s. 56–107.

⁵ Ostrzegł przed powyższymi problemami w swoim referacie pt. *Kryteria dotyczące wpisu obiektów architektonicznych z drugiej połowy XX wieku do rejestru zabytków* Andrzej Gaczoł, wieloletni konserwator zabytków województwa małopolskiego; patrz: streszczenie referatu w *Materiałach konferencyjnych*, str. 24.

⁶ *Materiały konferencyjne...*, s. 10.

⁷ Ibidem, s. 78.

⁸ Zwraca na to uwagę dr hab. inż. arch. Maciej Motak w pokonferencyjnym artykule *Ochrona architektury Krakowa z lat 80. i 90. XX wieku*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 49/2017.

⁹ Za: oprac. Marty Urbańskiej na podstawie prac Zespołu SARP ds. dziedzictwa historycznego, [w:] *Materiały konferencyjne...*, s. 58.

¹⁰ Wg opracowania Marii Sołtys, [w:] *Materiały konferencyjne...*, s. 100–101.

¹¹ Wg opracowania Agaty Gabiś, [w:] *Materiały konferencyjne...*, s. 105–106.

¹² Na podstawie informacji przesłanej do organizatorów Konferencji przez Marię Dankowską z Łodzi w grudniu 2016 r.

¹³ Jakub Lewicki, *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 49/2017.

¹⁴ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1569 rozdz. I art. 3.

¹⁵ Patrycja Jastrzębska/Tu było tu stało, *Przegląd Co się wydarzyło*, „Architektura – Murator”, nr 01, 2017 s. 012.

¹⁶ Za: ibidem.

¹⁷ Za: Agnieszka Dąbrowska, *Trudny przypadek dziedzictwa*, „Architektura – Murator”, nr 02/2017/269, s. 010.

¹⁸ *Materiały konferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona Dziedzictwa...*, op. cit., s. 60–107.

¹⁹ Agnieszka Dąbrowska, *Trudny przypadek...*, op. cit., s. 010.

Streszczenie

Artykuł dotyczy problemu ochrony obiektów architektury oraz zespołów urbanistycznych, zrealizowanych w Polsce w drugiej połowie XX wieku. Podstawową zasadą typowania obiektów lub zespołów urbanistycznych, które mogłyby zostać wpisane na listę obiektów chronionych jako dobra kultury współczesnej stało się ustalenie kryteriów, którym winny podlegać wybrane obiekty. Takie działania zostały podjęte przed kilkunastu laty przez większość oddziałów regionalnych SARP, zwłaszcza w Warszawie i w większych miastach naszego kraju, ale stale nie ma całościowego obrazu zasad ustalenia kryteriów i całościowej listy obiektów. Przy zdarzających się przykładach wyburzania wartościowych budowli sprawa wydaje się niezwykle ważną i pilną.

Abstract

The article addresses the issue of protecting architectural objects and urban layouts realised in Poland in the second half of the 20th century. The fundamental principle for selecting objects or urban complexes which might be entered into the list of protected objects as contemporary culture heritage is establishing criteria that selected objects should meet. Such activities were undertaken several years ago in the majority of regional units of SARP, particularly in Warsaw and other large cities in our country, but there is no overall image of the principles for establishing the criteria or a complete list of the objects. With cases of demolition of valuable buildings occurring daily, this matter appears extremely important and urgent.